

УДК: 821.161.1 Бул+821.161Айт.091

С.В. Бронських

**ЗМІСТОВІ КОМПЛЕКСИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ МОТИВІВ
В РОМАНАХ «МАЙСТЕР І МАРГАРИТА» М. БУЛГАКОВА
ТА «ПЛАХА» Ч. АЙТМАТОВА**

Багатогранність традиційних сюжетів, образів і мотивів дозволяє їм з легкістю вступати в різноманітні структурно-змістові зв'язки в процесі літературної переробки. В результаті цих зв'язків здійснюється трансформація встановлених поведінкових комплексів, які втрачають своє усталене стереотипне сприйняття. Змістові упізнаванні константи при цьому зазвичай зберігаються та забезпечують процеси порівняння та співставлення зразка й нової літературної версії. Таким чином, метою нашої статті було виявлення трансформацій встановлених поведінкових комплексів та трансформаційних чинників рецепції традиційних структур, форми їх переосмислення у прозі та драматургії другої половини ХХ ст.

Дані терміни по різному описуються сучасними літературознавцями для позначення активно функціонуючих сюжетів та образів. І. Бернштейн їх називає «вічними» або «віковими» образами, визначаючи як такі, «значення яких далеко виходить за рамки епохи, яка їх породила, і за їх конкретно-історичного змісту» [2, с. 88-89]. Поняття «вічні» і «вікові» розмежовує І. Нусінов, намагаючись замінити термін критиків-ідеалістів «вічні» на конкретно-історичний – «вікові образи» [5, с. 6-7]. А. Мінакова пропонує дихотомічний розподіл і диференціацію видів образів і тем. Терміном «світові образи» вона називає літературні образи нового часу, різного походження (Дон Жуан, Гамлет, Фауст), а до категорії «вічних образів» відносить культурних героїв міфів та персонажів фольклору, які після авторської обробки продовжують функціонувати в традиційному або трансформованому вигляді (Прометей, Іван-дурак) [4, с. 10-11]. На нашу думку, вищевказані терміни виражають деяку умовність

вираження поняття інтенсивно функціонуючих сюжетів та образів і не досить точно відображають сутність такого аспекту міжлітературних взаємодій, акцентуючи просторово-часову універсальність функціонування таких структур. Поміж цілої низки термінів, що відрізняються різним ступенем абстрактності та узагальнення, ми підтримуємо думку А. Нямцу, який називає сюжети і образи, що повторюються, «традиційними», тому що цей термін на відміну від решти «не має метафоричного звучання і тому є точним і зручним, так як відображає сутність явища, а не його емоційну оцінку» [6, с. 21]. Література ХХ століття в повній мірі уможливило проявлення традиційного матеріалу та його змістових можливостей.

Історія світової літератури та культури в цілому переконливо це підтверджує, оскільки серед багатьох традиційних сюжетів, образів і мотивів різних генетичних груп беззаперечно лідерство по кількості звертань до них письменниками належить біблійному матеріалу [7, с. 401].

В романах М. Булгакова та Ч. Айтматова трансформація євангельського сюжетно-образного матеріалу відбувається в тому ж напрямку, що й в більшості традиційних структур різних генетичних груп. Безумовно, особливої уваги заслуговують змістові комплекси образу Ісуса Христа в даних романах. Це дає змогу проаналізувати драматичні ситуації протистояння Ісуса Христа та Антихриста.

В літературі ХХ століття стає «модно» вводити євангельські мотиви у розповідну структуру роману. Таким романом власне і є роман М. Булгакова «Майстер і Маргарита», а роман Ч. Айтматова «Плаха» в даному контексті гармонійно перегукується з концепціями Булгакова та його Богобаченням.

В даному аспекті ми можемо зіставляти євангельські булгаківські глави, які послуговували фундаментом для айтматівської «Плахи». Слід відмітити, що радянські трактовки євангельського матеріалу в більшості випадків принципово змінювали релігійні канони, проте, це зумовлено не тільки атеїстичними переконаннями того дня, а цілком підпорядковується спробою письменників дати художньо-логічне пояснення надприродному контексту Нового Заповіту.

Псевдонаукові мотивування цих двох письменників, які активно оперують датами, деталями та аргументами трансформують канонізований матеріал та віддають його на поживу глибоко атеїстичному ідцю того дня. Цей парадокс пояснюється тим, що ці романи були написані для однієї аудиторії, а були прочитані та проаналізовані іншим поколінням, яке не нівелює Бога-Творця на перевагу сліпого атеїзму. В контексті епох написання вищезазначених романів, доцільно було б згадати слова Л. Фейєрбаха про те, що кожна епоха вичитує з Біблії лише саму себе та що кожна епоха має власну саморобну Біблію.

Айтматівські євангельські глави відрізняються більшою точністю в передачі відомих євангельських деталей в порівнянні з «Майстром і Маргаритою». Відтак, айтматівський Ісус в'їжджає в Єрусалим «на сірому віслюку» коли як у булгаківського Ієшуа немає віслюка, він входить у місто пішки. Айтматівський Ісус має багато учнів та послідовників, Ієшуа ж має одного відданого Левія Матвія. У Булгакова Ієшуа – «чоловік років двадцяти семи», айтматівському Ісусу рівно тридцять три роки. Айтматівський Ісус – родом з Назарета, Ієшуа – родом з міста Гамала: «– Ну хорошо, – повернул он вопрос в другую сторону, как бы компенсируя несостоявшийся разговор по поводу женщины. – А вот сказывали, что ты вроде подкидыш, так ли это?»

Иисус улыбнулся открыто и добродушно, обнажая белые ровные зубы.

– Возможно, что и так в некотором роде.

– А точнее, так или не так?

– Точно, точно, правитель добрый, – подтвердил Иисус, чувствуя, что Понтий Пилат начинает раздражаться, ибо и этот вопрос был не очень к лицу прокуратору. – Я был «подкинут» моим Отцом Небесным через Духа святого.

– Хорошо, что больше ты никому не будешь морочить голову, – устало процедил сквозь зубы прокуратор. – А все же кто мать, тебя родившая?

– Она в Галилее, Марией зовут ее. Чувствую, что она сегодня подоспеет. Всю ночь была в дороге. Это я знаю.

– Не думаю, что ее обрадует конец ее сына, – мрачно изрек Понтий Пилат, собираясь, наконец, завершить затянувшийся разговор с этим юродивым из Назарета » [1, с. 81].

Складається враження, що Булгакова не влаштувала лаконічність євангельських описів Ісуса Христа та новозавітних притч, тому в апокрифічних версіях його євангельських глав йдеться не тільки про Христа, а й про людей, які його оточували. Всі ці персонажі обростають новими рисами та характеристиками далекими від канонічної версії: «– Откуда ты родом? Из Гамалы, – ответил арестант... – Кто ты по крови? – Я точно не знаю... Мне говорили, что мой отец был Сириец... – Где ты живешь постоянно? – У меня нет постоянного жилья...» [3, с. 26].

Айтматов навпаки, керуючись власним уявленням про божественну природу Вчителя звертає увагу на найменші подробиці його життя до «перетворення» в Месію, починаючи з дитинства.

Таким чином, контамінація євангельської канонічної версії життя Божого Сина у Булгакова є результатом фантазувань самого митця.

На матеріалі, який описує останні дні життя Месії, тобто євангельські глави романів «Майстер і Маргарита» та «Плаха», велике значення має потенційна можливість моделювати різні поведінкові установки. Слід відмітити, що по відношенню до антагоністів Ісуса Христа важливу структуроутворюючу роль в даних романах грає мотив покарання за кривду, скоєну по відношенню до Сина Божого. З цієї точки зору образ Іуди в двох романах не наділений значними відмінностями. На цьому персонажі увага письменників не зосереджується в такій мірі, як на Ісусі та Понтії Пилаті. Скоріш за все, йдеться про всепрощення Божого Сина навіть по відношенню до зрадника. Наприклад, булгаківське прощення: «... – тебя били за твои проповеди, разбойники Дисмас и Гестас, убившие со своими присными четырех солдат, и, наконец, грязный предатель Иуда – все они добрые люди? – Да, – ответил арестант. – И настанет царство истины? – Настанет, игемон, – Убежденно ответил Иешуа» [3, с. 37].

Айтматівське прощення: «– Такое вот видение было мне прошлой ночью, и долго думал я над ним, не спал, все бодрствовал в молитвах и,

укрепившись духом, намерен был поведать ученикам моим об этом ниспосланном мне Отцом видении, но тут толпа большая явилась в Гефсиманию, и среди них Иуда. Иуда быстро обнял меня, поцеловал холодными устами. «Радуйся, Равви», – сказал он мне, а пришедшим до того сказал: «Кого я поцелую, Тот и есть, возьмите Его». И они меня схватили. И теперь, как видишь, я стою перед тобой, наместник римский. Я знаю, мне сейчас на Лысую гору. Однако ты был милостив ко мне, правитель, и тем доволен я, что перед смертью удалось мне поведать о том, что пережил я вчера в Гефсимании» [1, с. 81].

Сюжетно-композиційна організація двох оповідань характеризується змістовим взаємонакладенням двох планів: історичного (епоха написання романів) та біблійного (євангельські глави), які відрізняються складним синтезом мотивів, різними алюзіями та ремінісценціями.

Образ Понтія Пілата паралельно пересікається із образом Христа. Разом ці образи утворюють бінарну семантичну опозицію добро-зло, кара-помилування, життя-смерть і т. д.

Булгаківський Понтій Пілат потрапляє у своєрідну духовну «робінзонаду». Його життєвий цикл, як і його безвихідне й песимістичне «безсмертя», чітко вимальовує у свідомості читача «комплекс Агасфера», тобто, такий морально-психологічний стан безсмертного індивідуума, при якому власник вічного життя проходить через безкінечну кількість станів та ситуацій, після чого вони повністю втрачають свою поведінкову та емоційно-психологічну новизну. В результаті цього, потенційна привабливість безсмертя ліквідується, а саме вічне життя починає сприйматися як прокляття або вирок [7, с. 286]. « – И все-таки в истории останешься ты, Понтий Пилат, – упрямо повторил тот, кто отправлялся на Лысую гору, за стены Иерусалима <...> А та птица, то ли коршун, то ли орел, что кружила с утра над Иродовым дворцом, точно поджидая кого-то, наконец покинула свое место и медленно полетела в сторону, куда повели окруженного многочисленным конным конвоем, связанного, как опасного преступника, того, с кем так долго беседовал сам прокуратор всей Иудеи Понтий Пилат. Прокуратор же все стоял на Арочной террасе, с удивлением и ужасом следя за странной птицей, летевшей вслед за тем, кого вели на Лысую гору <...> – Что

бы это значило? – прошептал прокуратор в недоумении и тревоге...» [1, с. 83]. У Понтія Пілата немає надії на прощення, таким чином, він втрачає надію на спокій. Абсолютна статичність фізіологічного буття та постійне відчуття головного болю, як символ безкінечних докорів сумління, унеможливають його буття: «Около двух тысяч лет сидит он на этой площадке и спит, но когда приходит полная луна, как видите, его терзает бессонница. Она мучает не только его, но его верного сторожа, собаку <...> Он говорит, что и при луне ему нет покоя... Так говорит он всегда, когда не спит, а когда спит, то видит одно и то же – лунную дорогу, и хочет пойти по ней и разговаривать с арештантом Га-Ноцри, потому что, как он утверждает, он чего-то недоговорил тогда, давно, четырнадцатого числа весеннего месяца нисана» [3, с. 459].

Головну роль у становленні та змістовому оформленні булгаківського Понтія Пілата грають, перш за все, морально-психологічні фактори та, в меншій мірі, соціальні. Онтологія та світогляд даного персонажу встановлює собі власні поведінкові норми.

Булгаківський та айтматівський Ісус наділений аурую простоти та щирості. Йому притаманні людські якості. З перших сторінок роману письменники розривають багатовікові тенета канонів, які осіли у ментальності покоління, поступово утворюючи багатогарбовий субстанційний контекст минулого. Кожна деталь є барвистою і фотографічною у обох авторів та викликає цілу низку ремінісценцій по відношенню до версії Нового Заповіту: «Терзался дух мой прошлой ночью, как думалось мне поначалу, беспричинно. Нет, не душно было в Гефсимании – на загородных всхолмлениях ветерок гулял. А только места я себе не находил, томление, страх и тоска обуревали меня, и звуки тягостные вроде бы из сердца моего в небо уходили. Мои приверженцы, ученики мои, пытались бодрствовать со мной, однако облегчение не приходило. И знал я, что час предназначенный наступает, что смерть грядет неотвратимая. И ужас обуял меня <...> Ведь смерть каждого человека – это конец света для него» [1, с. 80-81].

Автори отримали можливість органічно включити в роман надзвичайно широке коло соціально-історичних, філософських, культурних та інших відомостей та деталей.

Не зважаючи на те, що в євангельських главах роману «Майстер і Маргарита» сучасники Булгакова вбачали атеїстичну розповідь про «можливу» історичну постать або навіть нарекли їх Євангелієм від Сатани, в його оповіді домінують позитивні інтонації, що носять субстанційний характер та у сукупності складають образ видатної особистості.

Як і в багатьох апокрифічних романах, булгаківський та айтматівський Ісус приречений на трагічну самотність та зраду. Ісус знає задалегідь те, що в його оточенні є зрадник. Він чітко знав фінал свого земного буття: «О Господи, возроптав я, зачем же наделил ты умом и речью, свободными для созидания руками тех, кто себя в себе убили и землю превратили в могильник общего позора! Так плакал я и стенал один в безмолвном мире и проклинал удел свой и Богу говорил: то, на что Твоя рука не поднялась бы, сам человек преступно совершил. <...> Так знай же, правитель римский, конец света не от меня, не от стихийных бедствий, а от вражды людей грядет. От той вражды и тех побед, которые ты так славил в упоении державном <...>» [1, с. 81].

Важливим моментом, який багато в чому виявляє стилістику оповідання сучасних «Євангелій», є дистанція між сакральним часом та художнім. Людська історія Ісуса завершується на Голгофі, у зв'язку з цим, в літературних текстах відбувається кардинальна диференціація образу: Син Божий та Син Людський. Звичайно, все не так просто та однозначно тому, що в багатьох творах ці іпостасі суміщаються, накладаються одне на друге [7, с. 358].

На нашу думку, Айтматов в цьому плані більш правдиво передає реципієнтну суть. Скористувавшись біблійною легендою, письменник використовує принцип «стягнення часу» (термін Т. Манна – А.Н.), який дозволив йому органічно поєднати в художньо-естетичне ціле біблійний та історичний час та спроектувати на подієвий план роману проблеми ХХ століття [7, с. 371].

Айтматов доволі детально описує хронологію життя Ісуса в порівнянні з Булгаковим, який ніби ігнорує опис його життєвого циклу та зосереджується на останніх днях його земного буття: «Вспомнив мать свою Марию, припомнил он в тот час, как в младенче-

стве, когда было ему лет пять, приключился с ним один случай. В ту пору семья их пребывала в Египте, куда бежала от царя Ирода, посягнувшего на жизнь новорожденного дитяти – будущего Иисуса Христа. <...> К тому времени мальчик уже подрос, и протекала там неподалеку большая полноводная река, возможно, то был Нил – велика была река, широка. Мария ходила туда с малышом полоскать белье, как и многие женщины той местности. А в тот день, когда они были у реки, причалил один старец лодку к берегу и подошел к ним, поздоровался ласково с Марией и ее малышом. «Отец! – окликнула его Мария. – Не позволишь ли покатать на твоей лодочке сыночка моего? Так он хочет этого, плачет, несмышлениш». – «Да, Мария, – отвечал старец, – я для этого и привел эту лодку, чтобы ты покатила на ней маленького Иисуса». Марию не удивило, что он знал их имена, она подумала, что это кто-нибудь из окрестных жителей <...>» [1, с. 75].

В романах «Майстер і Маргарита» та «Плаха» доля Ісуса Христа визначена вищими силами. Він не може уникнути фатуму, проте цей факт не нівелює канонічну семантику Боголюдини: «Прости меня, мать, не я определил судьбу твою, а Отец мой Всевышний, так обратим к Нему свои взоры без ропота, и да будет воля Его!» [1, с. 75].

Таким чином, концепції романів «Майстер і Маргарита» та «Плаха» вочевидь чітко передають змістові комплекси головних традиційних біблійних образів. Письменники претендують на оригінальність інтерпретації мотиваційно-аксіологічних домінант головних персонажів Нового Завіту та їм вдається створити незвичайну версію євангельського матеріалу.

Література

1. Айтматов Ч. Плаха / Ч. Айтматов. – Москва: «Молодая Гвардия», 1987. – 178 с.
2. Берштейн И. Новая жизнь вековых образов / И. Берштейн // Вопросы литературы. – 1985. – №7. – С. 86-113.
3. Булгаков М.А. Мастер и Маргарита. Роман. / М.А. Булгаков – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2012. – 480 с.

4. Минакова А.М. Образы вечные и мировые: сущность и функционирование / А.М. Минакова // Вечные темы и образы в советской литературе: Межвуз. сб. научн. трудов. – Грозный: ЧИГИ, 1989. – С. 10-22.
5. Нусинов И. Вековые образы / И. Нусинов. – М.: Гослитиздат, 1937. – 352 с.
6. Нямцу А. Поэтика традиционных сюжетов / А. Нямцу. – Черновцы: Рута, 1999. – 176 с.
7. Нямцу А. Славянские литературы в общекультурном универсуме: [учеб.пособие] / А.Нямцу. – Черновцы: Черновицкий нац. ун-т., 2012. – 520 с.

Анотація

С.В. Бронських. Змістові комплекси євангельських мотивів в романах «Майстер і Маргарита» М. Булгакова та «Плаха» Ч. Айтматова.

В статті проаналізовано звернення сучасної літератури до легендарно-міфологічного матеріалу, що вважається спробою формальної реконструкції минулого. Спроба по-новому, сучасно його пережити, тобто осмислити це минуле в якісно іншому духовному контексті, знайти і вичленувати глибинні зв'язки і взаємообумовленість віддалених один від одного епох, змоделювати різницю етичних потенціалів, що склалися із суперечливою динамікою суспільного прогресу на сучасному матеріалі, який розкриває об'єкт даної роботи. Також в статті розглянуто різноманітні структурно-змістові зв'язки, які в процесі літературної обробки не втрачають пізнаванність. Мета – виявлення трансформацій встановлених поведінкових комплексів та трансформаційних чинників рецепції традиційних структур, форми їх переосмислення у прозі та драматургії другої половини ХХ ст. Об'єктом роботи є матеріали романів «Майстер і Маргарита» М. Булгакова та «Плаха» Ч. Айтматова. Актуальність полягає у співставленні та виявленні спільних моментів та розбіжностей змістових комплексів головних євангельських образів і мотивів. Встановлено, що концепції обох романів чітко передають змістові комплекси головних традиційних біблійних образів. Виявлено невичерпану актуальність апокрифів як літературного варіанту традиційного матеріалу.

Ключові слова: традиційний сюжет (образ, мотив), літературний матеріал, євангельські глави, активно функціонуючий сюжет, біблійний образ.

Аннотация

С.В. Бронских. Содержательные комплексы евангельских мотивов в романах «Мастер и Маргарита» М. Булгакова и «Плаха» Ч. Айтматова.

В статье проанализированы обращения современной литературы к легендарно-мифологическому материалу, что считается попыткой формальной реконструкции прошлого. Попытка по-новому, современно его пережить, то есть осмыслить это прошлое в качественно ином духовном контексте, найти и вычленить глубинные связи и взаимообусловленность отдаленных друг от друга эпох, смоделировать разницу этических потенциалов, сложившихся с противоречивой динамикой общественного прогресса на современном материале раскрывает объект данной работы. Также в статье рассмотрены различные структурно-смысловые связи, которые в процессе литературной обработки не теряют узнаваемость. Цель – выявление трансформаций установленных поведенческих комплексов и трансформационных факторов рецепции традиционных структур, формы их переосмысления в прозе и драматургии второй половины ХХ в. Объектом работы являются материалы романов «Мастер и Маргарита» М. Булгакова и «Плаха» Ч. Айтматова. Актуальность заключается в сопоставлении и выявлении общих моментов и разбежностей содержательных комплексов главных евангельских образов и мотивов. Установлено, что концепции обоих романов четко передают смысловые комплексы главных традиционных библейских образов.

Ключевые слова: традиционный сюжет (образ, мотив), литературный материал, евангельские главы, активно функционирующий сюжет, библейский образ.

Summary

S.V. Bronskyh. Semantic Complexes of Evangelical Motives in the Novels “The Master and Margarita” by M. Bulgakov and “The Scaffold” by Ch. Aitmatov.

The article focuses on the analysis of modern literature appeal to the legendary mythological material, which is believed to be a tentative to the formal reconstruction of the past. The subject of the article consists in finding of new attempts to live out the past, to comprehend it in a qualitatively new spiritual context, to find new links between different eras, and to model variable ethical potential of social progress. The purpose is to identify the installed behavioral transformational systems and transformational factors of traditional structures

perceptual forms and rethink their prose and drama in the second half of the twentieth century. Various structural and semantic links that in the process of literary review do not lose recognition are described. The material of the research is the novel “The Master and Margarita” by Bulgakov and “The Scaffold” by Aitmatov. The objective is to compare and identify differences and general points of major complexes of evangelical images and motifs. The concept of the novels is clearly established to convey the general points of major complexes of traditional biblical imagery. In addition we can point to the actuality of apocryphal material in each cultural epoch.

Keywords: legendary and mythological structures, literary heritage, temporal aspect, continuation.

Інформація про автора

Бронських Світлана Валеріївна: ORCID: 0000-0001-5572-0046; викладач кафедри іноземних мов Буковинського державного медичного університету; Театральна пл., 2, м. Чернівці, 58002, Україна